

۱۲۹۴

سبق و ضمان

در

فقه اسلامی

مؤلف

ابوالقاسم یعقوبی

دفتر انتشارات اسلامی

وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم

سرشناسه: یعقوبی، ابوالقاسم، ۱۳۳۸.

عنوان و نام پدیدآور: سبق و ضمان در فقه اسلامی.

مشخصات نشر: قم: جامعه‌المدرّسین فی الحوزة العلمیة بقم، مرکز المنشورات الاسلامیة، ۱۳۹۴.

مشخصات ظاهری: ۲۹۲ ص.

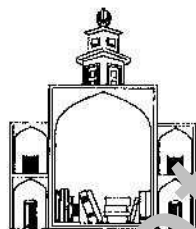
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۱۴۳-۱۵۴-۸

وضعیت فهرست نویسی: فبیای مختصر.

یادداشت: کتابنامه.

شناسه افزوده: جامعه‌المدرّسین حوزة علمیه قم، دفتر انتشارات اسلامی.

شماره کتاب، ناسی ملی: ۳۸۷۹۳۶۱

سبق و ضمان در فقه اسلامی

■ مؤلف:	ابوالقاسم یعقوبی □
■ موضوع:	فقهی □
■ قطع:	وزیری □
■ نوبت چاپ:	اول □
■ چاپ و نشر:	دفتر انتشارات اسلامی □
■ تعداد صفحات:	۲۹۲ □
■ تاریخ انتشار:	تابستان ۱۳۹۴ □
■ شمارگان:	۵۰۰ □

دفتر انتشارات اسلامی

وابسته به جامعه‌المدرّسین حوزة علمیه قم

مقدمه ناشر

«... لَوْلَا نَفَرٌ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لَيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ...» (۱)

«را از هر گروهی از آنان، طایفه‌ای کوچ نمی‌کنند (و طایفه‌ای در مدینه بماند) تا در دین (و «عارف» - «کام‌اسلام») آگاهی یابند».

رسول خدا ﷺ فرمود: «هر چیزی را پایه‌ای باشد و پایه دین، فقه است و فقیهان نمایندگان پیامبرانند» و اما جویباری فرمود: «فقه بیاموزید و عوام مباشید».

آیات متعدد و روایات پرشمار در وصف فقه و فقاها، نشان از اهمیت و جایگاه والای فقه و فقیهان در فرهنگ شیعی و پویای اسلام دارد که این حقیقت در طول تاریخ بر آگاهان پوشیده نمانده و نخواهد ماند.

فقه‌های ژرف نگر، پیوسته با بهره‌مندی از ادله اربعه، قواعد اصولی و فقهی، احکام شریعت محمدی را استخراج و استنباط نموده و هیچ‌گاه ابرام و پیرامونی را بی‌پاسخ نمی‌نهند. از جمله احکام شریعت، «حکم سبق و ضمان» است که توسط فقهایان باریک بین و ژرف اندیشان توانا و نواندیش، به شیوه متین و مبسوط، به گونه‌ای بر سر زبان‌ها افتاده و اکتاوی دقیق قرار گرفته است.

مؤلف محترم نیز در این مجموعه به کند و کاوی پیرامون موضوع یاد شده تحت عنوان: «سبق و ضمان در فقه اسلامی» پرداخته و با شیوه‌ای نوین و اسلوبی جذاب و با بهره‌مندی از ادله اربعه و قواعد فقهی و اصولی و نقل اقوال علما و فقیهان سترگ و نامدار، دو موضوع فقهی «سبق و ضمان» را مورد پژوهش و تحقیق قرار داده و اقوال فقها را نقل و آنها را به نیکی پرورش داده است. این مجموعه در چند سرفصل کلی،

و باریز برخی از آن عناوین، بدین سان، سامان یافته است:

- احکام فقهی مسابقه‌ها از نظر آقا جمال و سید احمد خوانساری. در این فراز، به اقسام مسابقه‌ها اعم از مسابقه‌های دیرین و نوین، به قصد گرو بندی یا بدون آن و یا به نیت تفریح و سرگرمی از نظرگاه فقها با محوریت دیدگاه دو فقیه مذکور، پرداخته شده است. - ضمان از دیدگاه شیخ انصاری. در این فراز پیرامون احکام موجبات ضمان، مفهوم و جایگاه ضمان در اسلام، عوامل پدید آورنده و نابودکننده ضمان، انواع ضمان و ارتباط آن با زکات، سخن به میان آمده است.

- ضمان در وجوه شرعی: در این بخش، به دو واجب مالی یعنی «خمس» و «زکات» و عوامل ضمان در آن، جمله: سهل انگاری در پرداخت، پرداخت به غیر مستحق، نقل و انتقال غیر مجاز به کفیری حبله‌های ناروا و تقدیم و تأخیری حساب، اشاره شده است. - اتحاد و اختلاف فقها در این قسمت، مسأله جواز تعمیم و عدم تعمیم در رؤیت هلال و اختلاف اقوال، قول مهور و غیر مشهور در این زمینه، مسأله قرب و بعد شهرها و نقل اقوال علمای شیعه و عامه، مورد عنایت قرار گرفته است.

- حسبه و ولایت فقیه: در این فراز، مفهوم حسبه، حسبه و امر به معروف و نهی از منکر، سیر تاریخی حسبه، قلمرو امور حسبه، حسبه و حکومت دینی به رهبری فقیه و تراجم اقوال فقها در امور حسبه، مورد بررسی قرار گرفته است.

- مرجعیت و رهبری از نگاه فقه شیعه: این فراز به مباحث همچون: مناصب پیامبر و ائمه (علیهم السلام) و انتقال آن مناصب به فقهای جامع الشرایط، ضرورت وحدت رهبری، موارد تراجم حکم فقهی، با حکم سیاسی، امکان تبعیض در تقلید و عدم آن در رهبری سیاسی، اختصاص یافته است.

این دفتر پس از بررسی و تطبیق منابع و مآخذ، این مجموعه را به زیور طبع آراسته و به علاقه‌مندان مسائل فقهی و معارف دینی، تقدیم می‌دارد، امید آن‌که مورد قبول حضرت حق قرار گیرد، ان شاء الله.

دفتر انتشارات اسلامی

وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم

پیشگفتار

فقه، دیای بیگانه‌ای است که فقهای بزرگوار در آن غوص و غور می‌کنند و گوهرهای ناب و جواهرات قیمتی را از آن استخراج می‌نمایند. وسیله ورود به این اقیانوس عمیق و دریای شگفت، «روشنی» است که از آن به «دانش اصول» یاد می‌شود. «فقه جواهری» در عین پویایی، ثابتی است. این روش، جانمایه و عصاره تجربه سبک و سیره فقهی عالمان بزرگی است که در طول تاریخ فقه شیعه، کمال جد و جهد خود را به کار بسته تا براساس آیات و روایات، ضوابط و قوانین اصولی و فقهی و به کمک حکم عقل و اجماع فقهای زبردست و ژرف‌نگر، زانین شریعت محمدی صلی الله علیه و آله را استنباط و استخراج نمایند و حاصل این تلاش، منابع عظیم فقهی است که به عنوان میراث ماندگار برای این نسل و نسل‌های آینده به یادگار مانده و خواهر ماندگار امام راحل رحمه الله همواره بر مشی و مرام فقه جواهری تأکید داشتند و حوزویان را بر آن تشویق و ترغیب می‌کردند و خود نیز بر آن سبک و سیاق، فقه ناب اسلامی را با توجه به دو اصل اصیل و رکن رکن استنباط «زمان» و «مکان» به منصفه ظهور رساندند و ولایت فقیه و حکومت اسلامی را بر آن استوار ساختند. این فقیه فرزانه و حکیم حاکم، در رابطه با فقه جواهری که در آن به جواهر گرانبهایی می‌توان دست یافت، چنین یاد می‌کند:

«فقه به همان صورتی که بوده است باید باشد. فقه جواهری باید تقویت شود، باید حوزه‌ها وقت وافرشان را صرف فقه و اصول و فلسفه و مباحثه کنند؛ زیرا فقه در رأس دروس است.»^(۱)

«این مسأله نباید فراموش شود که به هیچ وجه از ارکان محکم فقه و اصول رایج در حوزه‌ها نباید تخطی شود. البته در عین این که از اجتهاد جواهری به صورتی محکم و استوار ترویج می‌شود، از محاسن روش‌های جدید و علوم مورد احتیاج حوزه‌های اسلامی استفاده گردد.»^(۲)

«اینجانب به فقه سنتی و اجتهاد جواهری هستم و تخلف از آن را جایز نمی‌دانم. اجتهاد به همان سبک صحیح است، ولی این بدان معنا نیست که فقه اسلام پویا نیست؛ زمان و مکان دو عنصر تعیین کننده در اجتهادند.»^(۳)

از مجموع آنچه از امام علیه السلام نقل شده، نکات راهگشایی در رابطه با فقه و فقاہت می‌توان اصطیاد کرد:

فقه و اصول در حوزه اساس کار حوزه‌هاست. متن کار طلبگی، تمرکز بر فراگیری قواعد فقه و اصول و به کارگیری آنها به گونه‌ای صحیح و درست بر استنباط احکام شرعی است. اجتهاد جواهری؛ حرکت علمی همراه با تبخّر و تواضع بر قواعد استنباط و پرهیز از دخالت دادن هرگونه ذوق و سلیقه شخصی در فرایند استخراج احکام شریعت است.

بین اجتهاد جواهری و روش‌های جدید و علوم مورد احتیاج برای حوزه‌ها، نه تنها تضاد و تباینی وجود ندارد، بلکه لازم است به آنها توجه تام شود تا در تشخیص موضوعات جدید و صدور فتوای متناسب با آن، فقیه را یار شود، و مدد رساند.

پویایی فقه در قالب اجتهاد جواهری امکان‌پذیر است؛ زیرا دو عنصر زمان و مکان

۱ - صحیفه امام علیه السلام: ۱۸ / ۷۲.

۲ - صحیفه امام علیه السلام: ۲۱ / ۳۸۰.

۳ - صحیفه امام علیه السلام: ۲۱ / ۲۸۹.

در اجتهاد مجتهد، تعیین کننده و بستر ساز فتوا خواهند بود.

در نگاه امام علیه السلام «فقه تئوری واقعی و کامل اداره انسان از گهواره تا گور است». از این رو «فقه جواهری» راهگشای «فقه حکومتی» نیز می باشد، تا فقه شیعه متهم به بن بست و عدم توانایی نگردد.

آنچه در این مجموعه گرد آمده است، مقالات و نوشته های این جانب در مجله «حوزه» و «کاوسی نو در فقه اسلامی» مرتبط با دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم است که در دهه هفتاد به رشته تحریر درآمده و در همان مجلات به چاپ رسیده است. در این مجموعه مباحث فقهی با نگاهی نو در عین حال سنتی پژوهش شده و به مصادیق «زمان» نیز توجه گردیده است و از سوی دیگر پیرامون دانش اصول به نوآوریهای اصولی مجتهدانی زبردست و خلاق مانند: علامه محقق اردبیلی، علامه نائینی، امام خمینی و حاج آقا مصطفی خمینی پرداخته شده است.

لازم است از دوستان مجله فقه و حوزه که مجموعه «اخوان الصفا» بودند و در تضارب آرا و نقد و بررسی مقالات از زلال فکر و نگاهشان بهره ها بردم، سپاسگزاری نمایم، به ویژه از فاضل ارجمند و ادیب توانمند جناب آقای مجتبی احمدی که زحمت ویراستاری، روان سازی و زیباسازی کلمات و نوشتار را که بسیار چه بسا در لابلاهای کار، نکات راهگشا و مغزی نیز بر محتوای نوشتار افزودند، تشکر و قدردانم.

امید است که این رسائل و مقالات اصولی و فقهی بتواند در تشویق طلاب و فضلا و دانش دوستان حوزه فقه و فقهات به کار آید و نگاه های جدیدی را به روی پژوهشگران بگشاید. ان شاء الله.

اسفندماه ۱۳۹۲

بجنورد

ابوالقاسم یعقوبی

فهرست مطالب

۵	• مقدمه ناشر
۷	• پیشگفتار
۱۰	• احکام فقهی مسابقه‌ها از نظر آقا امامزاده سید احمد خوانساری
۱۲	یادآوری
۱۲	مفهوم مسابقه و گونه‌های آن
۱۵	۱ - مسابقه با ابزار قمار
۱۵	الف - باگروبندی و برد و باخت
۱۸	ب - باگروبندی و بدون برد و باخت
۲۱	۲ - مسابقه برای تواناسازی
۲۴	۳ - مسابقه‌های سرگرم‌کننده و تفریحی
۲۸	فرق عقد و وعده
۳۱	سخنی در باب حدیث: لاسبق
۳۲	نگاه نخست
۳۴	نگاه دوم
۳۷	نگاه سوم

۴۱	سخن پایانی
۴۴	• ضمان از دیدگاه شیخ انصاری
۴۵	ضمان و زمان
۴۶	اسلام و ضمان
۴۷	مفهوم ضمان
۵۰	موجبات ضمان فوری
۵۱	اتلاف
۵۲	مباشرت و تسبیب
۵۸	اجتماع مباشر و سبب
۶۰	اتلاف منافع و اعمال
۷۱	شهادت و اتلاف
۷۲	اتلاف عادی و اضطراری
۷۵	اتلاف موقوفات و اموال دولتی
۷۷	سؤال دیگر
۷۹	بهره‌وری از ملک و اتلاف اموال دیگران
۸۱	اتلاف صاحبان مشاغل
۸۵	• ضمان در وجوه شرعی
۸۵	الف - ضمان در لغت، عرف و فقه
۸۸	ب - چگونگی وجوب زکات و خمس
۹۰	وجوب زکات
۹۳	جمع‌بندی
۹۷	وجوب خمس
۱۰۵	نمونه‌های ضمان آور، در خمس و زکات

۱۱۲	 عزل و ضمان
۱۱۶	 فرق خمس و زکات
۱۱۷	 تقدیم و تأخیر در پرداخت
۱۱۸	 تقدیم
۱۲۳	 تأخیر
۱۲۵	 تأخیر در پرداخت زکات و افزایش قیمت
۱۲۶	 تأخیر در پرداخت خمس
۱۳۱	 چند نکته
۱۳۲	 حبله‌های ضمان آور
۱۴۱	 مصارف ضمان آور
۱۴۱	 زیاده‌روی در هزینه
۱۴۴	 پرداخت به غیر نیازمندان
۱۴۶	 دریافت بدون استحقاق
۱۴۸	 وجوه شرعی و رهبری
۱۵۶	 • اتحاد و اختلاف افق‌ها
۱۵۶	 اتحاد و اختلاف افق‌ها در ثبوت رؤیت هلال
۱۵۹	 پیشینه بحث
۱۶۰	 نظریه مشهور
۱۷۲	 نظر فقهای عامه
۱۷۴	 خلاصه دیدگاه‌ها
۱۷۵	 معیار در نزدیکی و دوری شهرها
۱۷۶	 اختلاف در طلوع و غروب خورشید
۱۸۰	 امکان رؤیت، با نبود مانع

اختلاف اقالیم و تفاوت مناظر	۱۸۱
منزله و مرحله	۱۸۲
دلایل قائلان به عدم تعمیم	۱۸۳
۱- ظاهر آیه شریفه	۱۸۳
۲- روایات	۱۸۵
۳- قیاس و ثبوت هلال به طلوع و غروب خورشید	۱۸۹
۴- عقل	۱۹۳
۵- سیره مسلمانان	۱۹۴
۶- اجماع	۱۹۵
۷- شهرت	۱۹۶
۸- روایت کُریب	۱۹۷
نتیجه دلایل قائلان به عدم تعمیم	۲۰۰
ادله قائلان به تعمیم ثبوت هلال	۲۰۱
وضعیت تکوینی ماه	۲۰۲
اختلاف حرکت ماه با خورشید	۲۰۴
وحدت خسوف (ماه گرفتگی)	۲۰۸
۱- ظاهر کتاب	۲۱۰
۲- اطلاق روایات	۲۱۲
۳- روایات خاصه	۲۱۶
۴- رؤیت، طریق است نه موضوع	۲۱۹
مؤیدات نظریه تعمیم	۲۲۲
۱- وحدت لیلۃ القدر	۲۲۳
۲- وحدت عید فطر و قربان	۲۲۴

۲۲۵	۳ - دعای سمات
۲۲۶	۴ - سیره پیامبر ﷺ
۲۲۶	۵ - مذاق شرع
۲۲۸	۶ - حرمت روزه در روز عید فطر و قربان
۲۲۸	۷ - پیامدها
۲۲۹	نتیجه
۲۳۲	• حسبه و بیت فقیه
۲۳۳	منهوم حسبه
۲۳۴	حسبه و امر به معروف و نهی منکر
۲۳۷	سیر تاریخی حسبه
۲۴۰	قلمرو امور حسبه
۲۴۳	حسبه و حکومت دینی به رهبری فقیه
۲۵۰	تزاحم قتها در امور حسبه
۲۵۵	نکته پایانی
۲۵۸	• مرجعیت و رهبری از نگاه فقه شیعه
۲۶۱	ضرورت و وحدت رهبری
۲۶۴	موارد تزاحم و اختلاف
۲۶۶	راه حل ها
۲۶۶	اعلمیت و تبعیض در تقلید
۲۶۸	افتا از شؤون ولایت
۲۶۹	نفوذ حکم حاکم
۲۷۵	• فهرست منابع و مأخذ
۲۸۸	• فهرست مطالب